

STJEPAN MATKOVIĆ

Hrvatski institut za povijest u Zagrebu

TOMISLAV JONJIĆ

Zagreb

Izvorni znanstveni članak

UDK 930-052 Pilar, I.

929-051 Spinčić, V.

Nepoznate bilješke o Ivi Pilaru u ostavštini Vjekoslava Spinčića*

Autori donose i analiziraju dosad nepoznate bilješke o Ivi Pilaru koje su pronašli u rukopisnoj ostavštini Vjekoslava Spinčića. Iz njih se dobivaju nove obavijesti o Pilaru u kontekstu presudnih previranja tijekom Prvoga svjetskog rata i promišljanja o južnoslavenskome pitanju. U uvodnome dijelu članka problematizira se višeslojni odnos Pilara i Spinčića koji odražava njihove poglede i položaje u političko-javnome životu. Članku su priložena tri izvorna dokumenta s prapatnim bilješkama.

Ključne riječi: južnoslavensko pitanje; hrvatska politika; Austro-Ugarska; Prvi svjetski rat; Vjekoslav Spinčić; Ivo Pilar

Istraživanje vrlo bogatog opusa Ive Pilara neprestano nas suočava s novim otkrićima. Time se potvrđuje širina njegova djelovanja u iznimno kompleksnim okolnostima zemalja u sklopu Austro-Ugarske koje je nemoguće sagledati bez dugotrajnoga i svestranoga propitivanja. Prigodom pregledavanja osobnoga fonda Vjekoslava Spinčića (1848.-1933.), pohranjenog u Hrvatskome državnom arhivu, ponovo smo se susreli s Pilarom u kontekstu aktivnosti hrvatskih i nekih drugih političara tijekom Prvoga svjetskog rata, a manjim dijelom i u drugim momentima.¹ Spinčić je u nekim svojim političkim bilješkama ostavio zapise koji se izravno bave Pilarom te je tako pridonio rasvjetljavanju određenih nepoznanica iz djelovanja autora poznatoga *Južnoslavenskoga pitanja*.²

* Ovaj je članak nastao u sklopu istraživanja na projektu „IP-2019-04-5148 Mappar“ koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

1 HR-HDA-819, rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića. O tom izvoru vidjeti: Ivan Beuc, „Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića“, *Arhivski vjesnik*, 3/1960., sv. 3, 233-278 i Beucovu uvodnu studiju u: *Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića. Inventar*, Zagreb 1993., 9-42. Buduća istraživanja Spinčićeve iznimno obilne korespondencije pohranjene u ovome fondu, dopuštaju da se možda još negdje uzgredno uoče podatci o Pilaru i njegovoj ulozi.

2 Cjelovitiji životopis I. Pilara vidjeti u: Tomislav Jonjić, *Ivo Pilar (1898.-1918.) pisac, političar ideolog*, Zagreb 2020.

Prvo istaknimo nekoliko pojedinosti koje obilježavaju Spinčića u kontekstu hrvatske politike u Austro-Ugarskoj. Njega se u literaturi redovito navodi kao jednog od glavnih predvodnika narodnoga pokreta u Istri, nastavljajući prosvjetiteljskoga puta biskupa Jurja Dobrile, koji je okupljao predstavnike tamošnjih Hrvata i Slovenaca u nastojanju da se organizirano suprotstave premoći talijanskoga elementa, odnosno da zajednički ostvare ravnopravniji status na istarskome poluotoku, ali i da pridonesu općem jačanju hrvatske i slovenske pozicije u Dvojnoj monarhiji.³ Vrhunac njihove političke organizacije bio je u osnivanju Hrvatsko-slovenske narodne stranke koja je preko parlamentarnih klubova osiguravala vidljivost u Istarskom saboru i Carevinskome vijeću u Beču. Spinčić je u prvo od tih dvaju tijela biran od 1882., a u drugo od 1891. godine, te je u njima zastupao svoje izbornike sve do sloma Austro-Ugarske.⁴ Usto se često naglašava da je Spinčić zajedno s Matkom Laginjom i Matkom Mandićem usvajao pravaška načela, pokušavajući ih prilagoditi istarskim prilikama. U praksi je to značilo povezivati pojedine sastavnice narodnjačke i pravaške ideologije kao političke amalgamacije koja pomaže osvještavanju istarskih Hrvata u nepovoljnu okruženju, otvara putove suradnje sa slovenskom stranom, ali i s nekim drugim sastavnicama u Austro-Ugarskoj.

Spinčićevo je pravaštvo na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće bilo dosta vezano i uz prijateljstvo s Eugenom Kumičićem, najpoznatijim Istraninom među pravašima i bliskim suradnikom Ante Starčevića. Nakon što je završio studij bogoslovije i zaređio se za svećenika, dvije godine stariji Spinčić studirao je, kao i Kumičić, zemljopis i povijest u Pragu i Beču. Kasnije se Spinčić, prigodom raskola Stranke prava, ogradio od „frankovačkog“ tipa pravaštva, time i od Kumičićeva usmjerenja, te se više držao matice Stranke prava (tzv. domovinaša).⁵ Međutim, specifičnost položaja Istre uvjetovala je nove izazove. Primjerice, nespominjanje Istre u Riječkoj rezoluciji (1905.) i suradnja njezinih potpisnika s talijanskim predstavnicima, ohladili su Spinčićevo raspoloženje prema onoj pravaškoj sastavnici koja se ubrzo našla u Hrvatsko-srpskoj koaliciji.⁶

Stoga se prirodnim činilo njegovo oslanjanje na novu pravašku skupinu oko Mile Starčevića („milinovaca“) koja je u svome programu izričito zadržala ideju sjedinjenja Istre s banskom Hrvatskom i drugim hrvatskim zemljama. Spinčić se zatim uključio u rad kratkotrajne Svepravaške stranke – dva njena bitna sastanka održana su u Trstu i Opatiji – da bi nastavio prisno surađivati s istaknutijim pojedincima iz „milinovačkih“ redova tijekom Prvoga svjetskog rata, kad su se zajedno našli na strani zagovornika

3 Za opći pregled Spinčićeve uloge u političkome životu Istre vidjeti: Nevio Šetić, „Istra u 19. stoljeću“, u: Marko Trogrlić – Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb 2015., 184-186.

4 Analizu njegova političkoga djelovanja prikazuje Ivan Beuc u: „Videnja Vjekoslava Spinčića za vrijeme Austrougarske o ujedinjenju Istre s Hrvatskom“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 32/1979., br. 1-2, 35-44.

5 Nevio Šetić, „Odnos istarskih pravaša prema raskolu u Stranci prava Banske Hrvatske 1895.“, *Tabula*, 12(2014), Pula, 233-244.

6 Spinčić je bio u Rijeci u vrijeme donošenja rezolucije, ali ju nije potpisao.

koncentriranja većeg broja političara oko primjene načela „narodnoga jedinstva“ Hrvata, Slovenaca i Srba i ideje stvaranja južnoslavenske države bez obzira na postojeće državne granice. Na toj je ideji Spinčić bio poveznica između sve utjecajnijega Jugoslavenskoga kluba u Carevinskome vijeću i političara iz banske Hrvatske, radeći na okupljanju „austro-ugarskih Jugoslavena“.

Pregledavanje Spinčićeve pisane ostavštine ukazuje da su se on i Pilar upoznali prije Prvoga svjetskog rata. Tomu je zacijelo pridonijela činjenica da se Spinčić sve ozbiljnije bavio Bosnom i Hercegovinom u svojstvu zastupnika u bečkome Carevinskome vijeću, odnosno u odboru koji se je u sklopu austrijske delegacije bavio „zajedničkim posjedom“ Monarhije. U tom je smislu započeo sustavnije pratiti zbivanja u Bosni i Hercegovini nakon njezina državnopravnoga priključenja Austro-Ugarskoj. Poslijeaneksijско razdoblje pokazuje njegovu usredotočenost na to područje koje zbog nužnosti očuvanja dualističkog ustroja Monarhije nije pripalo ni jednoj njezinoj polovici, nego je kao jedinstveni teritorij ubrzo nakon okupacije 1878. prešlo pod upravu zajedničkog ministra financija koji je njime nastavio upravljati i nakon aneksije 1908., sve do sloma Monarhije 1918. godine.

O tom Spinčićevu angažmanu govore brojni podatci, od kojih navodimo nekoliko. On je, primjerice, javno pozdravio aneksiju kao važan korak prema ujedinjenju hrvatskih zemalja,⁷ bio je jedan od hrvatskih zastupnika u Carevinskom vijeću koji su 1908. u Jugoslavenskome klubu raspravljali o aneksijskim zakonima,⁸ a u bečkome je parlamentu požurivao i donošenje ustava za BiH.⁹ I time je na sebe skrenuo pozornost prvaka Hrvatske narodne zajednice, prve i najsnažnije hrvatske gospodarsko-kulturne, a faktično i političke organizacije Hrvata u BiH, koji su od početka svoga javnog djelovanja intenzivno nastojali pridobiti što širu potporu Hrvata odnosno političara iz drugih hrvatskih zemalja, bez obzira na njihovu stranačku pripadnost. Budući da je Pilar bio član izaslanstava HNZ-a koja su u predaneksijско i aneksijско vrijeme posjećivala obje monarhijske prijestolnice, pa i zastupnike u Jugoslavenskome klubu, zacijelo je najkasnije u to doba i osobno upoznao Spinčića.

U Spinčićevoj je ostavštini sačuvano izlaganje koje je on kao predstavnik odnosno izvjestitelj „bosansko-hercegovačkog odbora“ održao u prvoj polovici listopada 1912. u austrijskoj delegaciji. To izlaganje, kojemu je neposredan povod bila proračunska rasprava u bosansko-hercegovačkome Saboru, a bavilo se je i odnosom zemaljske vlade i Sabora, u velikoj je mjeri odražavalo interese bosansko-hercegovačkih Hrvata te je u dijelu novinstva ocijenjeno trijalističkim.¹⁰ Za potrebe tog referata, Spinčić je prethod-

7 „Javni sastanak u Vrbniku“, *Naša sloga*, 41/1908., br. 42, Pula, 15. X. 1908., 4.

8 „Der südslawische Klub und die Annexionsvorlage“, *Neue Freie Presse. Morgenblatt*, 45/1908, Nr. 15908, Wien, 3. XII. 1908., 3.; „Die Südslawen und die Annexionsvorlage“, *Deutsches Volksblatt*, 20/1908., Nr. 7157, Wien, 3. XII. 1908., 4.

9 „Eine Verfassung für Bosnien und Herzegowina“, *Grazer Volksblatt*, 42/1909., Nr. 489, Graz, 26. X. 1909., 12.; „Iz carevinskoga vieća“, *Naša sloga*, 41/1909., br. 45, Pula, 4. XI. 1909., 1.

10 „Oesterreichische Delegation. Bosnischer Ausschuss“, *Reichspost*, 19/1912., Nr. 460, Wien, 4. X. 1912., 5.-6.; „Die Delegationen. Der bosnische Ausschuss der österreichischen Delegation“, *Grazer*

no obavio studijsko putovanje tijekom ljeta iste godine, kad se susreo s nizom viđenijih političara i visokodostojanstvenika: saborskim zastupnicima Halidbegom Hrasnicom, Vjekoslavom Jelavićem, Nikolićem Mandićem, Atanasijom Šolom, Šerifom Arnautovićem, nešto kasnije (u rujnu 1913.) i s Jozom Sunarićem, predstojnikom pravosuđa Adalbertom pl. Shekom Vugrovečkim, nadbiskupom Josipom Stadlerom, kanonikom Ivanom Koščakom, Josipom Vančašem i zemaljskim poglavarom Oskarom Potiorekom.¹¹ Premda se Pilar izričito ne spominje u sklopu tih putovanja – budući da nije bio saborski zastupnik, pa nije neposredno sudjelovao u odlučivanju o zemaljskom proračunu – više je nego izvjesno da su se njih dvojica poznavala i kontaktirala. Sačuvane su, naime, Pilarove posjetnice na čijim je poledinama Spinčić zapisivao bilješke. Uvršten je i izrezak iz zagrebačkog *Obzora* od 24. veljače 1909. u kojemu se nalazi članak o uvođenju ustavnosti u Bosni i Hercegovini. U tom je članku iscrpno naveden i Pilarov prijedlog o izbornome redu i orisan njegov utjecaj na položaj bosansko-hercegovačkih Hrvata.

Prva bilješka, koju donosimo u nastavku ovoga članka, pokazuje da je Spinčić već tijekom 1916. bio u međusobnom razgovoru obaviješten o sadržaju Pilarovih promišljanja koja su kasnije objavljena u njegovu najpoznatijem djelu *Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja*, izvorno objavljenom 1918. u Beču na njemačkome jeziku. Drugim riječima, ono što je govorio Pilar, a pribilježio Spinčić, nalazi se više-manje otisnuto i u *Južnoslavenskom pitanju*.¹² Tamo se, u posljednjoj glavi knjige, u potpoglavlju „Praktična provedba ujedinjenja“ Pilar poziva na „Spomenicu o rješenju južnoslavenskog pitanja“ (*Denkschrift über die Lösung der kroatischen Frage*) za koju kaže da je kružila „na jugu“ i da ju je tobože sastavio jedan Pilaru poznati hrvatski „privatni učenjak“, čije se misli uglavnom slažu s Pilarovima.¹³

U „Spomenici“ se spominje devet točaka koje su iznosile potrebu „novog poretka na jugu“.¹⁴ U literaturi – očito pod dojmom lošega hrvatskog prijevoda i nemogućnosti uvida u izvorno gradivo – taj je tekst prozvan „Stadlerovom promemorijom“ ili „Stad-

Volksblatt, 45/1912., Nr. 453, Graz, 4. X. 1912., 2.; „Drohende Krisis im bosnischen Ausschuss“, *Grazer Volksblatt*, 45/1912., Nr. 453, Graz, 4. X. 1912., 4.; „Die Delegationen“, *Deutsches Volksblatt*, 24/1912., Nr. 8532, Wien, 4. X. 1912., 4.; „Trialistisches“, *Grazer Tagblatt. Abend-Ausgabe*, 22/1912., Nr. 274, Graz, 4. X. 1912., 27.; „Bosnischer Ausschuss“, *Grazer Tagblatt. Abend-Ausgabe*, 22/1912., Nr. 280, Graz, 10. X. 1912., 4.; „Der Bericht des bosnischen Ausschusses“, *Deutsches Volksblatt*, 24/1912., Nr. 8539, Wien, 11. X. 1912., 6.

11 HR-HDA-819., kut. 2, Zabilješke i dnevnicu Vjekoslava Spinčića, 17) Dnevnik s puta po Dalmaciji, Bosni i Slavoniji 1912.

12 L. von Südland (Ivo Pilar), *Die südslawische Frage und der Weltkrieg. Übersichtliche Darstellung der Gesamt-Frage*, Wien 1918., 751-756. i d.

13 L. von Südland, *Die südslawische Frage und der Weltkrieg*, 751. Iz izvornika je jasno kako Pilar ne govori o „poznatom projektu“, nego o projektu koji je njemu (Pilaru) poznat: „ein uns bekanntes Projekt eines kroatischen Privatgelehrten“. U prijevodu knjige na hrvatski, prevoditelj Fedor Pucek je iskrivio njegovu misao, tvrdeći kako Pilar piše da će „navesti jedan poznati projekt jednog hrvatskog privatnog učenjaka“. (L. von Südland, *Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja*, Zagreb 1943., 398.) To je u zabludu dovelo većinu pisaca koji su se time bavili.

14 L. von Südland, *Die südslawische Frage und der Weltkrieg*, 751-756.

lerovom spomenicom“.¹⁵ Nasuprot tomu izraženo je mišljenje kako je taj dokument za-pravo djelo samoga Ive Pilara koje je ukomponirano u *Južnoslavensko pitanje* kao jedna od inačica njegova prijedloga za preuređenje Monarhije.¹⁶ Iz Spinčićeve bilješke može se zaključiti da „Spomenica“ odražava Pilarova promišljanja. U razgovoru sa Spinčićem koji je on zabilježio, Pilar je, naime, na skoro istovjetan način izložio devet točaka svog plana za rješenje južnoslavenskog pitanja, pritom se izričito ne pozivajući na tu „Spomenicu“ nego ih formulirajući kao svoje „specijalne nazore“.

Prema Spinčićevim reakcijama, koje su zabilježene u spomenutoj bilješci, očito je da se on već tada nije slagao s Pilarom. Tako on stavlja uskličnike pored zapisa o Pilarovoj ideji da Hrvatska (misleći na ujedinjene hrvatske zemlje) postane posebna upravno-politička jedinica (*Südmark*, Južna Marka) Monarhije, odnosno svojevrsna nova Vojna krajina koja bi poslužila Monarhiji da se obrani od prijetnji na njenim jugoistočnim i jugozapadnim granicama. Bilješka završava Spinčićevim umetanjem zgrade i tekstem u njoj koja pokazuje da mu Pilarove ideje nisu prihvatljive, jer da nisu temeljitije razrađene. Samo se po sebi nameće da su te ideje bile neprihvatljive i zbog onoga što će Pilaru predbacivati i neki drugi suvremenici: zbog odricanja od borbe za Istru, što je bilo u središtu Spinčićevih napora.

Pilar je bio svjestan hrvatstva Istre, ali je smatrao kako bi inzistiranje na njezinu priključenju drugim hrvatskim zemljama ugrozilo cijelu njegovu koncepciju, jer bi ju učinilo neizvedivom. On je i u razgovoru sa Spinčićem izjavio kako bi se moglo zatražiti da se Istra i Kranjska priključe hrvatskim zemljama, ali kako on smatra da Austrija na to ne bi pristala. Stoga se odlučio ne izlaziti s tim zahtjevom, uz objašnjenja da on „nije nuždan za uređenje“. Iz druge bilješke s početka 1918., koju kasnije u prilogu ovoga članka objavljujemo, jasno je da Pilarova stajališta protekom vremena nailaze na eksplicitniju osudu. Razliku u intonaciji možemo tumačiti u kronološkom kontekstu odnosno u činjenici da su se od 1916. promijenile okolnosti i da na početku posljednje godine rata dolazi do raspleta u kojemu do izražaja dolazi ubrzana polarizacija između političkih dionika pri traženju rješenja južnoslavenskoga pitanja. Prestrojavanja na političko-stranačkoj sceni uvjetovala su sukobe u kojima je Pilar izvukao kraći kraj.

Za vrijeme Prvoga svjetskog rata Spinčić se nije politički pasivizirao, a njegova aktivnost postala je znatnija osobito nakon smrti Franje Josipa i dolaska Karla I.(IV.) na prijestolje. Iz nekih njegovih bilježaka vidi se da je ranije održavao veze s drugim članovima Hrvatsko-slovenskog kluba, ali je nezasjedanje Carevinskog vijeća omelo redovitije djelovanje.¹⁷ Sudjelovao je u donošenju Svibanjske deklaracije (30. 5. 1917.) u

15 Zoran Grijak, „O sadržaju promemorije Ive Pilara caru Karlu I.(IV.) iz kolovoza 1917. godine“, *Godišnjak Pilar. Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara*, br. 2, Zagreb 2002., 93.

16 T. Jonjić, *Ivo Pilar*, 663-665.

17 Spinčić u svojim bilješkama navodi klupsku sjednicu koja je održana 16. XII. 1915. u Mariboru, a za sljedeću godinu susrete u Grazu (28. II. 1916.) i drugdje. Još prije toga postoje obavijesti o susretima u Trstu (29. III. 1915.) i Opatiji (20. IV. 1915.), kad je odlučeno i da se stupi u vezu s emigrantima u zemljama Antante (Jugoslavenski odbor još nije bio formalno osnovan). Ti podatci ukazuju da su se u austrijskome dijelu Monarhije ipak mogli održavati susreti političara, dakako uz ograničenja uvjetovana ratnom situacijom.

Beču i u širenju njenih ideja. Prije toga je s drugim, slovenskim članovima Jugoslavenskoga kluba (Korošec, Krek, Šusteršič i Pogačnik) bio u audijenciji kod novoga vladara. Pozvan je bio putem „prezidija hrvatske vlade“.¹⁸ Može se pretpostaviti da je to bilo zbog toga što je tada boravio u Zagrebu. Karlo I.(IV.) je zbog saziva parlamenta i boljeg upoznavanja s političkom situacijom već započeo primati izaslanstva različitih ideoloških ili nacionalnih skupina.

U razgovoru s predstavnicima Jugoslavenskoga kluba vladar je, prema Spinčiću, ostavio dobar dojam („mladenački izgled“, „prijazno primanje“, „pružanje svakom ruku“). Razgovor o miru je bio objektivno prihvatljiv, jer je Karlo I.(IV.) tumačio da ne postoje razlozi za ratovanje s Francuskom ili Engleskom. Iz toga se ipak moglo zaključiti da Monarhija s ostalim neprijateljima na bojištima vodi rat koji je razložen. Vladar je mirno saslušao i izvješća o situaciji s prehranom na terenu (osobito o gladi u Istri), o nedoličnu ponašanju visokog činovništva i problemu interniranih osoba. Međutim, ostalo je nedorečeno njegovo stajalište o pitanju koje je izravno utjecalo na raspoloženje delegata u audijenciji. Izaslanici Kluba su izjavili da „treba ujediniti naše zemlje“, a Spinčić zatim bilježi: „Na to se je Nj.[egovo] Vel.[ičanstvo] prijazno nasmijalo – ja, ja – kao da neće da o tom govori, a možda ipak na to misli.“ Ovako zabilježeno moglo se još uvijek tumačiti da je vladar odbijao o tome otvoreno razgovarati i time pokazao svoju odanost dualizmu, ali i da je možda imao na umu unutarnju reformu.¹⁹ Zatim je kralj i car na kraju audijencije izrazio nerazumijevanje: „Hvaleći naš narod i u vjernosti, reče Njeg. Velič. da nije nikad razumjelo, da su se među nama našli ljudi koji su učinili atentat na Franza Ferdinanda – prijatelja našega.“ Iz toga bi proizlazilo da vladar nije mogao shvatiti zašto su južnoslavenski pripadnici ubili prijestolonasljednika u Sarajevu, premda je Franjo Ferdinand bio „prijatelj“ njihove stvari.²⁰

Krajem sljedećeg mjeseca Spinčić je drugi put bio u audijenciji kod „Njegova Veličanstva cara i kralja“. Oni su 29. lipnja 1917. razgovarali o nizu aktualnih pitanja: o ekonomskoj i socijalnoj situaciji u Istri, tamošnjima evakuiranima i interniranim, situaciji u Hrvatskoj i drugim aktualnostima. U jednome dijelu zabilježenoga razgovora, koji se odnosio na kadrovska pitanja u Hrvatskoj, spomenuto je i ime Pilarova punca Adalberta pl. Sheka, tada već umirovljenoga predstojnika Odjela za pravosuđe Zemaljske vlade

18 HR-HDA-819., kut. 6, Spinčićeva bilješka za 21. V. 1917.

19 Vidi Janko Pleterski, *Prvo opredjeljenje Slovenaca za Jugoslaviju*, Beograd 1976., 155. Pleterski eksplicitno tumači Spinčićevu bilješku na način da car „nije ništa odgovorio“ na upit o ujedinjenju. Spinčićeva bilješka ipak više ide u prilog ocjeni da je vladar u tom pitanju bio tajanstven i da je ostavio odgovor za nadolazeće razdoblje. U veljači 1918. vladar je u razgovoru s Korošcem iznio potrebu rješavanja južnoslavenskog pitanja.

20 Isto. Pleterski iz navedenoga zaključuje da je Karlo I.(IV.) predbacio izaslanstvu ubojstvo Franje Ferdinanda i da je to bilo „upozorenje da je car izrazio svoju sumnju u mogućnost sklada između jugoslavenskog ujedinjenja i interesa Monarhije, a to je značilo sve pre nego podsticaj da takvo ujedinjenje zahtevaju“. Spinčićeva bilješka govori o tomu da je Karlo zatražio odgovor na pitanje zašto su južnoslavenski narodi vjerni u ratu, a iz njihovih su redova došli atentatori na prijestolonasljednika koji im je bio „prijatelj“.

u Sarajevu koji je na bečkom Sveučilištu držao predavanja o bosansko-hercegovačkom pravu. Sheka se spominjalo kao jednog od kandidata za hrvatskoga ministra („Ad III. rekoh ja, pošto se je spominjalo Unkelhausera kao hrv. ministra, i kralj rekao da bi event. mogao biti, da bi onda možda dobro postaviti na njegovo mjesto Sheka.“)²¹ Pritom je Spinčić naveo za Sheka: „Ako bi, bio bi pogibeljan radi ideja Pilarovih. Inače bi bio dobar. Dr Dimović bi ga u obće rad. Kasnije se je zamazao njekim predavanjem u društvu studentskim u Beču, gdje je tvrdio da su Hrvati i Srbi dva naroda.“²²

Ta je tvrdnja još jasnije odražavala Spinčićevu političku orijentaciju. Iz bilješke se vidi njegova oslonjenost na Danila Dimovića, predratnog zastupnika u Bosansko-hercegovačkom saboru u Sarajevu, koji je Spinčiću prije audijencije objašnjavao trenutnu situaciju u Bosni i Hercegovini i s kojim se dogovarao o sastavljanju promemorije za vladara koja bi upućivala na pojavu novih snaga, spremnih za preuzimanje kormila politike na jugu Monarhije na načelu „narodnoga jedinstva“ Srba, Hrvata i Slovenaca. Otud je bilo jasno ograđivanje od Pilara i njegove opcije koja je sumnjala u povoljne posljedice u slučaju izvedivosti jugoslavenskoga programa slijedom navedenoga načela. U Spinčićevoj ostavštini sačuvan je i isječak iz *Jutarnjega lista* od 4. listopada 1917., odnosno članak „Bosna i jugoslavensko pitanje“ koji je odgovarao na pitanje, što su u Beču (u audijenciji kod vladara) tražili građevinski savjetnik Josip pl. Vančaš i Pilar nakon što je dvojac Dimović i Sunarić (tada već prvo ime bosansko-hercegovačkih Hrvata, koji je podržao Svibanjsku deklaraciju i južnoslavensko okupljanje) obavijestio odlučujuće faktore, uključujući i krunu, o situaciji u Bosni i Hercegovini.

U vezi Sheka kod Spinčića se pojavljuju još dvije korisne bilješke. Prva se odnosi na prepričavanje razgovora koji su Shek i Spinčić vodili 16. veljače 1918. u Beču. Sadržaj te bilješke donosimo u trećem prilogu ovoga članka. Pilar se u njoj ne spominje. Ipak, Shekova gledišta u to vrijeme uvelike odgovaraju Pilarovima, a i inače je on na svoga zeta imao znatan utjecaj. Druga je bilješka vezana uz zbivanja nakon Prvoga svjetskog rata. Riječ je o Shekovu prosvjedu protiv odluke povjerenstva ureda Gradskoga poglavarstva u Zagrebu koje je zaključilo da se Shek preseli iz udobnijeg stana u Jurišićevoj ulici br. 2 u neudobniji stan u Ilici br. 25. Pismo svjedoči o dogovoru Sheka i zeta mu Pilara, da ovaj sa svojom šesteročlanom obitelji preseli kod njega i tamo vodi odvjetnički ured.²³ Nove su vlasti onemogućile ostvarenje tog dogovora koji ne ilustrira samo tadašnje odnose u obiteljima Shek i Pilar, nego i poratne poteškoće sa stambenim prostorom i ograničenjem kućevlasničkih prava, a zasad nije moguće sa sigurnošću kazati, koja je u svemu tome bila uloga Vjekoslava Spinčića, Shekova i Pilarova znanca.

21 Vidi: *Slovenski narod*, 51/1918., št. 80, 9. IV. 1918., 1 i T. Jonjić, *Ivo Pilar (1898.-1918.) pisac, političar ideolog*, Zagreb 2020., 611. U tim se naslovima nalazi podatak o nagadanjima da se Shek pojavio na popisu kandidata za bansku stolicu.

22 Moguće je da na to Shekovo predavanje cilja članak koji je pod pseudonimom objavljen u središnjemu milinovačkom listu (st., „Hegemonija“, *Hrvatska država*, 1/1917., br. 43, 23. X. 1917., 1).

23 HR-HDA-819, Korespondencija, kut. 48, bez paginacije.

Druga bilješka koju objavljujemo u prilogu ovoga članka odnosi se na siječanj 1918. i komentar kojim je zagrebački nadbiskup Antun Bauer popratio Pilarova stajališta o rješavanju južnoslavenskoga pitanja.²⁴ Spinčić je tijekom rata, prigodom boravka u Zagreb, živio u nadbiskupskom dvoru, a s Bauerom je održavao odlične odnose. Prema nekim je povjesničarima imao „znatan utjecaj“ na Bauera, napose kad je riječ o Prvome svjetskom ratu.²⁵ Spinčić je održavao političke kontakte i s njegovim tajnikom Svetožarom Rittigom.²⁶ Na taj se način očitovala i političko-stranačka mreža suradnje.

Bauer je od ranije pripadao Hrvatsko-srpskoj koaliciji (HSK) i to izvorno kao član njene pravaške sastavnice, a i bez toga je mogao imati politički utjecaj, tim više što je kao nadbiskup dobivao bansku pozivnicu za dolazak u Hrvatski sabor. HSK je tijekom rata vodila oportunističku politiku vezivanja uz unionističke vlasti. Činjenica je da se njeno vodstvo dugo vremena odbijalo izjasniti o načinu prilagođavanja promjenama koje su zahvatile Austro-Ugarsku uslijed nepovoljnoga razvitka rata za njenu unutarnju politiku. Primjerice, vodstvo HSK-a je odlučilo ne poduprijeti otvoreno Svibanjsku deklaraciju, što je izazivalo previranja unutar njenih redova, pa se u tim okolnostima i Bauer okretao i prema drugim sudionicima političke utakmice u kojoj je znatan udio imalo i svećenstvo.²⁷ Rittig je pak bio još otprije član Starčevićeve stranke prava (SSP) koja se upravo od 1917. godine sve više nametala kao snaga čija je zadaća bila preuzeti kormilo hrvatske politike u odlučujućem vremenu završetka Prvoga svjetskog rata. S obzirom na te okolnosti, uključujući raniju povezanost Spinčića s pojedincima iz SSP-a (Fran Barac, Cezar Akačić, Ante Pavelić i dr.) jasno se ukazuje okvir zajedničkoga djelovanja.

Iz Bauerove ostavštine može se potvrditi kontakt između zagrebačkoga nadbiskupa i Pilara. U jednome od ranijih bilježaka Bauerova dnevnika zabilježeno je da ga je Pilar posjetio 29. studenoga 1914. godine. Malo kasnije, početkom 1915. Pilar je pokušao potaknuti Bauera i vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera da kod Svete Stolice porade na sprječavanju talijanskoga ulaska u rat na strani Antante. Oba su prelata pokazala

24 Ponešto o Baueru tijekom Prvoga svjetskog rata vidi: Jure Krišto, „Katoličko priklanjanje ideologiji jugoslavenstva“, *Časopis za suvremenu povijest*, 24/1992., br. 2, 25-45 i Domagoj Sremić, „Poslanice zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera u vrijeme Prvog svjetskog rata“, 17/2015., br. 1, *Cris*, Križevci 2015., 155-161. U prvome se radu navodi, između ostaloga, kako je Bauer tijekom rata, poput nekih drugih pripadnika visokoga klera, postupno podržao jugoslavenski pokret, a u drugome se pregledno opisuju poslanice zagrebačkoga nadbiskupa koje autor povezuje uz njegovo mirotvorstvo, ali i uz početno zalaganje za održavanje Monarhije kao „okvirne cjeline nužne za opstanak Hrvatske i hrvatstva“.

25 Milada Paulová, *Jugoslavenski odbor*, Zagreb, 1925., 353 i Bosiljka Janjatović, „Zagrebačko razdoblje u životu i djelu Vjekoslava Spinčića“, *Zbornik radova „Pazinski memorijal“*, 19/1995., br. 23-24, Pazin, 183-187.

26 O Rittigovoj političkoj biografiji vidjeti: Margareta Matijević, *Između partizana i pristojnosti: život i doba Svetožara Rittiga (1873.-1961.)*, Zagreb – Slavonski Brod 2019.

27 Iso Kršnjavi bilježi početkom 1917 (17. veljače) da je Bauer tada još bio „vrlo agilna kao član Hrvatsko-srpske koalicije“, I. Kršnjavi, *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike*, knj. 2, pr. Ivan Krtalić, Zagreb 1986., 770.

spremnost djelovati u tom smjeru, ali je pokušaj u konačnici ostao bezuspješan.²⁸ Tri godine potom, u dnevničko zapisu za 10. siječanj 1918. (četvrtak) Bauer navodi: „[...] Danas je u 'Jut. listu' došao člančić, da je na preuzv. g. nadb. činjena sila, da ustane proti Jugoslavenstvu kao i na nadb. Dra. Stadlera. Preuzv. je radi toga išao u redakciju 'Novina', gdje je izjavio, da na njega nije nitko činio silu nikakovu. Bio je doduše kod njega jednoc Dr. Pilar, te ga nagovarao na svoju stranu, ali ništa više. 'Novine' donesoše noticu, da je vijest u 'Jut. listu' neispravna.“²⁹

Dnevnik *Novine*, kao glasilo pod utjecajem nadbiskupa, ubrzo nakon spomenutoga susreta započeo je sve oštrije pisati protiv Pilara. Pridružio se je učestalim napadajima da kao osoba u vojno-časničkom statusu nije smio biti politički aktivan,³⁰ a zatim mu je zamjerio da vodi oportunističku politiku koja ne donosi povoljne rezultate. S gledišta kretanja u Monarhiji *Novine* su mu stavile pod nos da nije izvukao pouke o visokoj austro-ugarskoj politici. Dale su mu do znanja da nije želio shvatiti da Beč i Budimpešta ne kane dirati u dualističku konstrukciju niti ispuniti obećanja davana Poljacima, što su pokazali zaključci pregovora Rusije i Središnjih sila u Brest-Litovsku: „Međutim, Polonia docet, kamo može dovesti narod politika klanjanja prema Madžarima i Nijemcima. Odlučna riječ više vrijedi od molbe prosjaka, kojega možeš i prezreti, ako hoćeš.“ Ubrzo su ga iz *Novina* prozvali da vodi protuhrvatsku akciju i da je bosanski Herostrat.³¹ U pozadini je bila Pilarovo uporno uzdanje u uspjehe vojnih postrojbi Središnjih sila, ustrajanje u austro-ugarskom okviru i odbijanje sukobljavanja s Monarhijom. Skupina koju je podupro Bauer napala ga je ponajviše zato jer se otvoreno suprotstavio Svibanjskoj deklaraciji i pokretu koji je nakon nje uslijedio.

Bauerova bilješka o odbijenici Pilaru prilog je još jednome problemu. Naime, riječ je o političkoj borbi nakon objavljivanja „Stadlerove“ odnosno Pilar-Stadlerove protudeklaracije od 16. studenoga koja je osvanula u sarajevskom *Hrvatskom dnevniku* 20. studenoga 1917. godine.³² Već su neki suvremenici znali ili naslućivali da je njezin pravi autor upravo Pilar,³³ ali je većina kritika kako iz svjetovnih, tako i iz crkvenih redova upućivana njezinu potpisniku, vrhbosanskom nadbiskupu, koji je svojim položajem i autoritetom bio krupnija i važnija meta. Izjašnjavajući se tijekom prosinca

28 Opš. NSK, OIP, R.7983, B-b 23; Z. Grijak – Z. Matijević, „Tri dokumenta iz siječnja 1915.“, 170-171.; S. Matković, „Iz neobjavljene korespondencije dr. Ive Pilara“, 173-174. Usp. Z. Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 400-401. Na str. 589-591. Grijak je donio Stadlerov apel Benediktu XV. od 19. I. 1915. godine. Vidi i: Z. Grijak, „Ivo Pilar i Stadlerova promemorija papi Benediktu XV., g. 1915.“, 106-108.

29 Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Ostavština Antuna Bauera, Dnevnik, sv. III., podatak za 10. I. 1918. (četvrtak). Za podatke iz toga izvora zahvaljujemo dr. sc. Margareti Matijević.

30 „Natporučnik Pilar i poručnik Pavičić“, *Novine*, 5/1918, br. 4 Zagreb 6. I. 1918., 2.

31 „Hrvatska politika grupe dra Pilara“, *Novine*, 5/1918, br. 40, Zagreb 22. II. 1918., 2 i „Dr. Pilar dolijao?“, *Novine*, 5/1908., br. 88, Zagreb 1. V. 1918., 3.

32 *Hrvatski dnevnik*, 12/1917., br. 263, Sarajevo, 20. XI. 1917., 1. Pod naslovom „Izjava klerikalne grupe bosansko-hercegovačkih katolika“, dokument je objavljen i u: F. Šišić, *Dokumenti o postanku Krajevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, dok. 61, 103-104.

33 Opš. T. Jonjić, *Ivo Pilar*, 704-706 i d.

1917. i siječnja 1918. i formalno za Svibanjsku deklaraciju, „Stadlerovu“ Izjavu su faktično osudili i bosanski odnosno hercegovački franjevci – ili bar velika većina njih – a svoju lojalnost politici Svibanjske deklaracije otvoreno su izrazili i donedavno bliski nadbiskupovi suradnici, poput Karla Cankara, Ante Dujmušića i Dragutina Čelika te nekih članova uredništva *Hrvatskog dnevnika*, ali i niz članova vodstva HNZ-a kojemu je zbog ratnih prilika formalno bilo zabranjeno djelovanje, ali je i dalje imao stanovit autoritet među bosansko-hercegovačkim Hrvatima katolicima.

U novome uredništvu *Hrvatskog dnevnika*, postavljenom po Stadlerovu nalogu i zacijelo uz makar prešutnu suglasnost zemaljskoga poglavara Stjepana Sarkotića, Pilar prividno nije bio u prvome planu – premda se je u nizu listova tvrdilo kako je on i formalno postavljen na mjesto glavnog urednika – ali je presudno određivao smjer pisanja lista.³⁴ Ne računajući Sarkotića koji je do kraja ostao vjeran vladaru i Monarhiji, on je u idućim mjesecima nosio i glavni teret borbe za ciljeve određene „Stadlerovom“ Izjavom, budući da se je nadbiskup već početkom 1918. teško razbolio, da bi krajem te godine i umro.

U toj je borbi Pilar tražio pomoć na raznim stranama, uključujući i austrijske političke krugove, kojima je u prvom redu bilo namijenjeno i njegovo *Južnoslavensko pitanje* što će iz tiska izići sredinom ožujka 1918. godine. Najviše simpatija nailazio je kod austrijskih kršćanskih socijala, nešto manje kod njemačkih nacionala, budući da su obje te grupacije dijelile protumađarske i protujugoslavenske sentimente. Njegove je akcije do neke mjere faktično jačala i politika kruga oko Ivana Šusteršića koji se je odcijepio od Sveslovenske pučke stranke (Vseslovenske ljudske stranke) i zbog toga, slično Pilaru, iz projugoslavenskih krugova bio optuživan za služenje Beču. U hrvatskim su mu redovima prvi i najlogičniji saveznici, razumljivo, bili frankovci koji su pred kraj 1917. položili temelje za novi časopis na njemačkom jeziku (*Kroatische Rundschau*), prvijenac kojega će svjetlo dana ugledati u veljači 1918. godine. Spinčić pak s tim krugovima nije želio imati političkoga posla.³⁵ Potvrdu o tome donosi bilješka u kojoj Spinčić opisuje susret ispred nadbiskupskoga dvora s frankovcem, svećenikom i sveučilišnim profesorom Josipom Pazmanom, kojom zgodom mu je ovaj spočitnuo što prigodom dolazaka u Hrvatski sabor nikada nije navratio u frankovački klub („našu sobu“), nego je bio „među veleizdajnicima i slavosrbima“. Spinčić mu je odgovorio: „(...) kako se može tako objedjivati većinu zastupnika hrv. naroda, s kojima sam obćio (a i Frankovcima)“. Ipak, Pazman mu je i dalje tvrdio da nikad nije dolazio među frankovce, za razliku od nekih drugih.

Početkom 1918. neke su hrvatske i slovenske novine izvješćivale o političkoj akciji koju i u banskoj Hrvatskoj intenziviraju Pilar i njegovi istomišljenici (tzv. „izjavaši“), a spekuliralo se i o pokretanju nove političke stranke.³⁶ U tom kontekstu je Pilar posjetio i zagrebačkog nadbiskupa kojemu se je Stadler već ranije bio obratio molbom da

34 Opš. T. Jonjić, *Ivo Pilar*, 715-719.

35 HR-HDA-819., kut. 6, Spinčićeva bilješka za 13. III. 1916., bez paginacije.

36 T. Jonjić, *Ivo Pilar*, 725.

podupre „njegovu“ Izjavu. Iz Spinčićeve bi bilješke očito proizlazilo da je to učinio u dogovoru sa Stadlerom, iako zagrebačkom nadbiskupu ni sam Pilar, kako smo vidjeli, nije bio nepoznat.

Kao što je u siječnju 1915., u kontekstu nastojanja da se spriječi talijanski ulazak u rat, Bauer izrazio zahvalnost Pilaru zbog njegove brige „o budućnosti Hrvatske i katolicizma“, logično je da se je i sada Pilar ponadao kako bi skrb za interese katolicizma – na koju su se znali pozivati i austrijski kršćanski socijali i slovenski krugovi oko Šusteršiča – mogla potaknuti Bauera da se prikloni „izjavašima“. To se, kao što potvrđuje i Spinčićeva bilješka, nije dogodilo: Pilar je nastupio odlučno i dosljedno protujugoslavenski, baš kao što je Bauer zadržao svoj projugoslavenski kurs koji je dosljedno proizlazio iz koalicijske politike, a bio, makar zbog nešto drugačijih razloga, sastavio dio politike tadašnjih angažiranih katolika.

Nesumnjivo pod dojmom i ovog neuspjeha, Pilar i Stadler su Jozi Sunariću – a preko njega i Jugoslavenskome klubu u Carevinskom vijeću – uputili prijedlog kompromisa kojim se je htjelo dobiti na vremenu i spriječiti daljnje produbljivanje animoziteta i sukoba. Činilo se da najnoviji razvitak vojno-političkih događaja ipak daje razloga za optimizam, i da bi bilo u interesu hrvatskog naroda da se pričeka daljnji razvitak i onda odabere put kojim se mogu bolje osigurati narodni probitci. No, Sunarić je već bio nepovratno na jugoslavenskome putu, pa je ponudu rezolutno odbio.³⁷

Iz nekoliko drugih Spinčićevih bilježaka razvidno je da je on izvješćivao Bauera o situaciji u Jugoslavenskom klubu, o pogledima njegovih hrvatskih i slovenskih članova, kao i o raznim pitanjima iz austrijskog dijela Monarhije. Hrvatsko-slovenska suradnja osobito je naglašena s aspekta usklađene agitacije u korist Svibanjske deklaracije. Na jednome mjestu Spinčić bilježi da mu je Bauer bio „jako zahvalan“ za dobivene informacije.³⁸ Okretanje prema jugoslovenstvu izvan Monarhije nije bilo jasno izraženo od početka rata. Primjerice, sažeti opis objeda kod zagrebačkoga nadbiskupa na kojemu su bili nadvojvoda Leopold Salvator s pratnjom i više domaćih uzvanika, među kojima je bio i Spinčić, govori o strategiji dijela hrvatske strane koja se prilagođavala promjenama.³⁹ I tu se raspravljalo o pitanju odnosa u Monarhiji, a isticalo se i pitanje sjedinjenja hrvatskih i slovenskih zemalja u njenom okviru. Iz svega toga se može zaključiti da su Spinčić i njegovi suputnici do određene točke podržavali ideju rješavanja južnoslavenskog pitanja/problema u okviru Monarhije kroz formu „ujedinjenja i autonomije čitavog hrvatsko-slovensko-srpskog naroda“. Drugim riječima, na raniju koncepciju hrvatsko-slovenske integracije nadogradili su tijekom rata i srpski čimbenik.

Kod Spinčića se jedno vrijeme isticalo, kao i kod Pilara koji će tu biti konzistentan, da će pravodobno rješavanje južnoslavenskog pitanja/problema koristiti habsburškoj dinastiji i Monarhiji kao cjelini. Razlika nastaje u tome što Pilar stvara i razvija koncepciju na temelju procjene o pobjedi Središnjih sila u ratu, mogućnost održanja dualizma

37 Isto, 725.

38 HR-HDA-819, kut. 6, bilješka od 13. V. 1916., bez paginacije.

39 HR-HDA-819, kut. 6, bilješka od 20. III. 1917., bez paginacije.

u Monarhiji i posvemašnje otklanjanje saveza sa Srbijom (i Crnom Gorom), pri čemu u teritorijalnom smislu samo uvjetno pretpostavlja i ulazak Istre u sastav upravnog područja Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, ako to bude moguće. U pogledu suradnje sa srpskim političarima on otpočetak nije vidio element koji pomaže prevladavanju hrvatskih problema. Štoviše, srpska nacionalna ideologija mu nije prihvatljiva jer on u njoj očitava tendenciju nametanja novoga hegemonizma i time predviđa buduće sukobe. Spinčić od početnoga taktiziranja s trijalizmom i zagovaranja modela hrvatsko-slovenskoga ujedinjavanja evoluirao prema ideji da se svi Hrvati sa Srbima i Slovencima trebaju ujediniti u jednu neovisnu državu.⁴⁰ Razlog za zaokret je u dobroj mjeri bila njegova procjena o promjeni odnosa snaga na ratištima na štetu Austro-Ugarske, o neizbježnom porazu Središnjih sila i o nepopustljivosti austrijskih Nijemaca i Mađara prema unutarnjem uređenju Monarhije. Procjena je povlačila za sobom i otklon od dotadašnje lojalnosti prema habsburškoj dinastiji. U tom sklopu promijenjenih okolnosti bila je vidljiva i njegova pretpostavka da pitanje sjedinjenja Istre s ostalim hrvatskim zemljama može doći na dnevni red jedino u slučaju stvaranja šire južnoslavenske zajednice. To je značilo da nije vjerovao u sposobnost i moć hrvatske politike da ostvari programe koje su prije rata zastupali pravaši. Slični stavovi su se odrazili i kod drugih istarskih Hrvata kojima je prethodna bojazan od cementiranja statusa Istre u austrijskoj državi zamijenjena još većim strahom od prevage Talijana.

Neposredno nakon sloma Monarhije Spinčić je kao emigrant iz Istre pronašao u početku svoj privremeni dom u nadbiskupovu dvoru. Od tada je bio sve privrženiji jugoslavenskoj ideji i novoj državi u kojoj je vidio, između ostaloga, jedinu snagu koja se može odupirati talijanskim aspiracijama na Jadranu. Tragove njegova političkoga djelovanja možemo pratiti prvo u Privremenom narodnom predstavništvu u koje je ušao kao kooptirani član Narodnoga kluba čiji su sastav ispunjavali članovi Starčevićeve stranke prava i Hrvatske narodne zajednice, dobrim dijelom predratni Spinčićevi suradnici. Kasnije se preselio u Kastav. Kao „oduševljeni Jugoslaven“ izabran je 1931. i u Narodnu skupštinu, gdje je kao „najstariji narodni poslanik“ odnosno dobni predsjednik otvorio njezino zasjedanje u vremenu kraljeve diktature.⁴¹ Time je polako dovršen životni put istaknutoga političara koji je sudjelovao pri tranziciji iz jednoga u drugi državni okvir. U ovome drugome više nije bilo njegove Istre za čije se interese zalagao. Pilar je umro iste godine kada i Spinčić. Njegov je kraj simbolizirao sudbinu ideje koju je zastupao tijekom Prvoga svjetskog rata.

40 Spinčić je, kao što je spomenuto, uoči rata načelno podržavao trijalistička promišljanja koja su iznosili pojedini pravaši. Za rata je prigodom samostalne audijencije kod Karla zagovarao plan austrijskoga ministra predsjednika Richarda Belcredija iz 1865. koji je govorio o ustrojavanju pet skupina u Monarhiji: Galicije i Bukovine, češke zemlje, njemačke zemlje, Ugarske i Hrvatske sa svim južnoslavenskim zemljama.

41 U službenoj je biografiji označen kao predratni „vođa jugoslovenskih primoraca“. *Prvo jugoslovensko Narodno predstavništvo izabrano 8. novembra 1931. godine*. Beograd 1931., 35.

Prilozi⁴²

1. *Bilješka o susretu Spinčić – Pilar*

25/ 3.(?) 1916.⁴³

Dr Pilar iz Tuzle o rješenu jugosl. pitanja.

U posljednjih 40 god.[ina] bilo je to pitanje najznamenitiji i najaktuelniji dio orijentalnoga pitanja⁴⁴. Svoj vrhunac dosegla je ta aktuelnost u svjetskom ratu, koj je postao baš iz jugosl. pitanja.

Konstatuje se:

- I. Centr.[alne] vlasti će pobjediti. Koliko će se moći pobjedu iskoristiti diplomatsko, to se nezna. Internationalni položaj neće biti odterećen. Dvie velevlasti, Englezka i Rusija, mirovati će dok se malko oporave, al pak nastojati osvetiti se za poraz.
- II. Dužnost je monarhije prema njoj samoj, da na jugu uredi odnošaje. Boležljiv je optimist ko misli, da će Srbi poslie njihova poraza biti naši prijatelji.
- III. Jugosl.[avensko] pitanje nije se do sad saniralo ni uredilo, jer se je to uvijek htjelo metnuti u savez sa obćenitim preuredjenjem monarhije. Preveć se je težilo, ništa se nije doseglo. Za obćenito pako preuredjenje nebijahu odnošaji. A odnošaji su se pogoršavali, tako da bijaše rat jedini izlaz.

Za to (daher⁴⁵) on zastupa načelno stanovište: Nemože biti govora da se poslie rata minja dualistički sustav. Trebat će rješiti silnije zadaće. Riešenje jugosl. pitanja je pako silnije no nikad. Ako monarhija dobije novih zemalja jugoslavenskih, onda će pitanje biti još kompliciranije i još sudbonosnije za monarhiju.

Mora se stoga (i opet daher! a nezna se woher⁴⁶) tako rješiti da ostane netaknuto sadanje uredjenje monarhije.

- IV. Do rješjenja može usljediti u hrvatskom smislu. Uzrok bolesti na jugu bio je: a) što Mađari nisu htjeli da se rieši u hrv. smislu. b) kod sadanjega hist.[orijsko] polit.[ičkog] razdieljenja nemogu se južni predjeli monarhije ni gospodarski ni

42 Priložene bilješke pisane su rukom. Kao u izvornicima, određene su riječi podvučene. U uglatim zagrada dopunjeni su nejasni pojmovi ili kratice. Bilješke se nalaze u: HR-HDA-819, kut. 6, kuverta I, omot 13.

43 HR-HDA-819, kut. 6, Građa o radu Hrvatsko-slovenskog kluba u Carevinskom vijeću Beču i Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću u Beču, kuverta I, omot 13, košuljica Pilar, 6, rukom paginirano 207-221. U ovoj košuljici su svrstani razni dokumenti iz 1913., 1915. i 1916. godine. Na drugome se mjestu, među papirima nalazi košuljica s naslovom „Pilar iz Tuzle o rješenu jugosl. pitanja, 25/3 1916.“ s dvije paginacije: gore 440, dolje 411.

44 Istočnoga pitanja.

45 Njem. stoga.

46 Njem. odakle.

kulturno uspješno razvijati. Tim (protunagodbeno) nezadovoljstvo porabili su Srbi nutarnje – politički za se: Hrv. srb. koalicija, hrv. srb. težnje za sjedinjenjem, a za izvanjsku politiku konstruirali svoju osobitu kulturnu misiju, za zemlje za kojima su težili, i tim agitovali kod vlasti entente.

- V. Riešenje pitanja mora se odmah poslie sklopljenja mira u ruke uzeti, jer se odnosna zla mogu svladati jedino pod utiskom rata. Da govorio sa Fridrikom Naumannom⁴⁷: „Nur im Kriege sind die Gemüter bereit, grosse umgestaltende Gedanken in sich aufzunehmen. Nach den Kriege kommt sehr bald die Alltagsrede wieder aus ihren Versteck heraus, und mit de Alltagsrede lässt sich die südslawische Frage nicht lösen.“ Osim toga mora državni organizam kod nužd-noga preuredjenja poslie sklopljenja mira – imati elasticitet, da se uzmogne stvar urediti izmed obiju drž.[avnih] pola, i da se nezadovoljne uzmogne odštetiti.

Polazeći od tih obć.[ih] nazora mora se riešiti jugosl. pitanje. Po mojem mnienju (Dr. P.[ilara]) imalo bi se riešiti po ovim specijalnim nazorima:

1. Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Hercegovina, sačinjavaju jedno upravno područje. Moglo bi se i Istru i Kranjsku al pošto je dvojbena da bi Austrija na to pristala, nestavlja toga zahtjeva, koj nije nuždan za uredjenje. Svakako pak bi se moralo rečenom području priklopiti Kvar.[nerske] otoke Cres, Krk, Lošinj, koji su nasuprot hrv.[atskom] Primorju, i to iz gospodarskih i komunikacionih obzira. Bez tih otoka neima hrv. Primorje gospod. vriednosti.

To područje bi imalo 106.000 qkm i po prilici 5 mil. Hrvata (katolika i mohamedanaca) ½ mil. Srba (ortodoksa), ½ drugih Slavena, te Njemaca, Magjara i Talijana.⁴⁸ Te zemlje spadaju zajedno nesamo histor., polit. i etnično, nego i prirodno geografski, prometno i gospodarsko politički. Gle Ludwig Graf Creneville⁴⁹, naročito njegov članak u „Ost.[erreichische] Rundschau“ od 15/12 1908.

2. Pod 1.) spomenuto područje nek bude kao zajedničko područje, slično kako je danas Bosna i Heregovina, sjedinjeno nerazlučivo sa obie države monarhije /: Po točki 1.) odstupile bi Austrija Dalmaciju i Istru, Ugarsku Hrv.u i Slav-u. Pošto bi se stvorilo rečeno područje, nek imadu obie nad njima svima condominium.
3. Njegov.[o] Vel.[ičanstvo] imenuje člana previšnje carske kuće za vojvodu (Herzog) Hrvatske, i dade mu nalog da zemljama pod 1.) u njegovo ime upravlja, da imenuje odgovorno ministarstvo pod predsjedničtvom bana, da kroz ovo dade

47 Friedrich Naumann (1860.-1919.), njemački političar nacional-liberalne orijentacije i protestantski svećenik, najpoznatiji po knjizi *Mitteleuropa* (1915.) u kojoj je afirmirao ideju srednjoeuropske velesile pod njemačkim vodstvom. Usp. L. von Südland, *Die südslawische Frage und der Weltkrieg*, 708.

48 Usp. Pilarovu „Promemoria über die Lösung der südslawischen Frage“.

49 Misli se na članak grofa Ludwiga Crennevillea „Bosniens natürliche Zugehörigkeit“, *Oesterreichische Rundschau*, sv. 17, br. 6, Beč – Leipzig 15. XII. 1908., 401-406.

izgraditi sustav prema dobljenim uputama, i da ga podastre vladama obiju država na parlamentarno rješenje (Hercezi Ramae et Culmae, odnosno Hrvatske su inštitucije ugar. drž. prava iz vremena prije Turaka. Sljed njim se nalazi isto tako u ugar. kao i u hrv. prehistoriji prije ujedinjenja: Vlast njihova protezala se je na područje kakvo se želi pod 1.) Postavljalo se jih je svaki put, kad su zavladali teži odnošaji u ug.[arsko] hrv.[atskoj] državi. U visokom položaju današnjih herzoga Hrvatska bila bi dana najbolja garancija, da su se poteškoće odstranile i da jih u buduće neće biti. Inštitucija herzoga bilo bi simpatično pozdravljeno u Ug.[arskoj] i Hrv.[atskoj] – Više o tom Vj.[ekosla v] Klaić u raznim djelima, pa Fessler.⁵⁰ – (Klein)

4. Pod 1.) opisano područje imao bi podpunu autonomiju u svim stvarima, koje nespadaju u zajedničke poslove u smislu zakona 21/12 67.⁵¹ br. 146 R. G. B[1]⁵². To je jedan od načina, da se sanira odnošaje na jugu i omogući kult.[urni] i gospod.[arski] razvoj.
5. Chefovi vlada obiju država imadu pravo „gegen verfassungswidrig zustandekomme Gesetze des gemeinsamen einheitlichen Verwaltungsgebietes binnen einer Frist von 1 Monat im Falle von Bedenken ein Veto einzulegen, welches die Inkraftsetzung des Gesetzes hindert. Es ist in den Verfassungsentwürfe zugleich ein Modus zusehen, wie derartige Konflikte auszutragen sind. /: To odgovara kontroli obiju država monarhije, koja odgovara min. ili kondominiju, kako je sadržano u zakonu 22/2 880 No. 18, R. G. Bl:/
6. Područje pod 1.) učestvuje kod vječanja o zajedn.[ičkim] poslovima eventualno tako da pošilje iz svoga sabora u obie delegacije svoje delegate. Kvotu koji bi to područje plaćalo u zajedn. poslove ustanovilo bi u smislu § 3 pod 4.) navedenoga zakona. /: To odgovara težnji da se kod novouredjenja na jugu štedi postojeće državnopravne odnošaje u monarhiji.:/
7. Područje pod 1.) povući će se u postojeće opće carinsko područje monarhije putem carinske konvencije. Upravne carine imadu voditi organi toga područja za svoj račun (Opazke kao pod 6.).
8. Područje pod 1.) imade naslov: Kraljevstvo Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Herceg-Bosne, i imade stajati pod polit. vodstvom Hrvata. /: Na čelu hercog, naslov ovakav !! Hrvati uvijek vjerni. Tako i u ovom ratu. Oni predstavljaju jugoslawenstvo. Novo uredjenje na jugu ima se stoga provesti samo u hrv. smislu. To

50 Ignaz Aurel Fessler (1756.-1839.), povjesničar i teolog, u ovome kontekstu bitan zbog desetosveščanoga djela *Die Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen*, 1815-25.

51 Misli se na tzv. Prosinački ustav koji je kralj 21. XII. 1867. sankcionirao.

52 Kratica za Reichsgesetzblatt, službene novine Monarhije.

uredjenje bit će element jakosti i stabiliteta monarhije na jugu. Gle R. Sieger⁵³: die geogr. Grundlage der öst. ung. Mon. Seite 28: Kroatentum eine Gegenwehr gegen panslavistischen Bestrebungen:/⁵⁴

9. Da se predusretne prigovoru Ugarske, da bi se ju tim novouredjenjem odvojilo od mora, imalo bi se prenesti Corpus separatum, dakle Rieku, u posvemašnju državnu vlastnost Ugarske i ovoj dati pravo suodlučivanja na željezn. prugu Rieka-Gyekenyes, na tarifu i upravi. Ostale željeznice u novo-ustrojenom području spadale bi naravski u autonomnu upravu toga područja. /: To je, da se lakše odstrane poteškoće sa strane Ugarske:/

Tim svim stvorile bi se južna marka /:Südmark:/ monarhije, koja bi bila od velike vrijednosti proti današnjim neprijateljima na jugo-iztoku i jugozapadu. Bila bi kao nekoć vojna Krajina proti Turcima. Hrvati politički zadovoljeni (!!!), nesmetani u njihovom razvoju, bili bi ograda monarhije.

Dosadanje vucarenje nemože se uzdržati. Što prije i temeljitije monarhija učini red na jugu, to će lakše i mirnije moći predviditi i odkloniti sve buduće internacionalne zapletaje. /:Ta bi valjala al rješenje po Tebi (Pilaru) savjetovano ne bi bilo baš ni malo temeljito:/

2. Bilješka političke naravi o Pilarovu boravku kod nadbiskupa Bauera⁵⁵

Dne 5. I. 1918. bio je kod Zagr. nadbiskupa Dra Antuna Bauera Dr. Pilar. Ovaj je znao da i što je nadbiskup Stadler pisao nadbiskupu Baueru, najme da ovaj pristane uz političku izjavu prvoga a sad kao da je Dr. Pilar došao da požuri odgovor. U istinu Dr. je Pilar molio Bauera da uz onu izjavu pristane. Njegovo argumentiranje je ovo: Ako bi se ujedinili svi Hrvati, Srbi i Slovenci, onda bi se mogli združiti oboji posljednji pak bi nestalo Hrvata, i hrvatskoga upliva. To je upravo smiješno. Isto bi mogli reći Srbi za Hrvate i Slovence, i Slovenci za Srbe i Hrvate, pak se nebi nikad sjedinili.

U ujedinjenju svih stradalo bi nesamo hrvatstvo nego i katolička vjera, jer bi i u vjerskom obziru Hrvati – katolici imali ostati u manjini. To znači reći nešto samo da se reče. Ta katoličtvo bi baš sa Slovincima ojačalo.

Pilar se u obće boji premoći Srba – a nemisli da i nemože biti uvjeren o tom: Vidi pogibelj u Srbima, a nevidi je ni u Njemcima i Mađarima koji nas već decenije tlače i

53 Robert Sieger, „Die geographischen Grundlagen der österreichisch-ungarischen Monarchie und ihrer Außenpolitik“, *Geographische Zeitschrift*, 21/1915., sv. 2, Leipzig – Berlin, 83-105. U bilješci se navodi str. 28 jer postoji i separat Siegerova članka paginiran 1-54 (s predgovorom I-IV).

54 Puna rečenica u izvorniku na 28. stranici glasi: „Trotz des vielfachen Zusammenwohnens von Kroaten und Serben und politische Annäherungen, wie sie die 'kroatisch-serbische Koalition' des kroatischen Landtags darstellt, darf man im Kroatentum eine Gegenwehr gegen panslavistische Bestrebungen erblicken.“

55 HR-HDA-819, kut. 6, kuverta I, omot 13, sveščić 12, Bilješke političke naravi osobito glede rješenja našega pitanja mjeseca dec. 1917 i januara – februara 1918, paginirano 369 (prekrižena paginacija 579), pisano na papiru s logom Abgeordnetenhaus (Zastupnički dom).

uništavaju. Na ovo nemisli ili neće da misli. Kad da se ustroji na sveučilištu bogoslovni fakultet za pravoslavne a i to da će ojačati Srbe. (Pravoslavni ima u samoj banovini 700.000, s ovima u drugim zemljama našim mnogo više. Oni imaju pravo biti poučavani u svojoj vjeri, i imati svoje vjeroučitelje, dušobrižnike) Dužnost je vlasti da se ovakvi uzgajaju. Bolje u Zagrebu nego li gđe drugde.

Njemci da neće nikad pristati na prisjedinjenje Slovenaca, jer bi onda bili odsječeni od mora. Kao da mi moramo želiti i zahtjevati ono samo što tuđinci hoće, a ne ono što je naše.

Dr. Korošec je rekao [op. pr., prekrizišno apelirao] u parlamentu, da će se [op. pr., prekrizišno drugi] odlučiti o našoj sudbini na europskom kongresu.⁵⁶ Tim daje vlast tuđincima da o nama odlučuju. Korošec je to reko uvjetno ako nam se neda samostalnosti i jedinstva doma, od odlučujućih faktora. Na ovo čekamo već dugo i predugo, a da nebi izgubili strpljivost, dapače svaku vjeru da bi to ikad dragovoljno učinili. Posve je naravski da se onda pozovemo na druge.

Nadbiskup je odlučno odklonio svako pristajanje, i kad mu je Pilar odlazeći rekao nek se, nek još promisli, odvratio mu, da nejma u tom već šta razmišljati, da je razmislio, i kod toga ostaje. On pače smatra nepatriotskim od svakoga koj nešto sada čini proti obćenitoj struji za jedinstvo i samostalnosti.

3. Bilješka o razgovoru Spinčić – Shek

Razgovor sa sec. chefom Shekom dne 16/2 918.⁵⁷

Sastali smo se slučajno na poč. Josefst[ädter] Str.[aše] s njim i njegovom gospođom. Ostavio ju je sam i pošao sa mnom. Po vani bila zima. Uveo sam ga u parlament pak smo šetući razgovarali. Već vani, odmah, me zapita što će tu biti u parl.[amentu], u mon.[arhiji] – Nek bude što hoće, mi za to nismo odgovorni, nit ćemo položaj spašavati. Mi hoćemo svoju slobodu i neodvisnost. Ovako nemožemo dalje. – Njemu to moje nije prijalo, pak smo nešto drugo razgovarali. Onda je on, u parl., opet počeo. Ako bi došlo do ujedinjenja Hrvata, Srba i Slovenaca (on je rekao ako bi se izvršio Krfski pakt⁵⁸ – al mi naše ujedinjenje želimo i bez obzira nanj, i daleko prije od njega, od kad smo živi), onda bi Srbi absorbirali Hrvate, jer su mnogo jači, jer mi neznamo što, mi da jih nepoznamo; čak ni Crnogorci da neće s njima. Hrvata kao individualiteta bi nestalo. Ja to nevjerujem. Al i kad bi imali utonuti u Srbstvu, ću radje nego da nas gnjave Mađari i Njemci. Meni su ovi, uz Italijane, veći neprijatelji nego li Srbi. On će na to ili prije toga, da Mađari nas nemogu odnaroditi, te kao da je htjeo reći da je bolje s Mađarima nego

56 O Koroščevoj djelatnosti u tadašnjim okolnostima vidjeti: Andrej Rahten, *Od Majnske deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla*, Celje – Ljubljana 2016.

57 HR-HDA-819, kut. 6, kuverta I, omot 13, sveščić 12, paginirano 383-385. Sec. chef – njem. Sektionschef, odjelni šef, odjelni predstojnik.

58 Krfska deklaracija, ugovor između vlade Kraljevine Srbije i Jugoslavenskog odbora, potpisan 20. srpnja 1917. na Krfu.

li sa Srbima. A priznao je da nagoda ug. hrv. za Hrvate ništa ne vrijedi, da Mađari rade što njim je drago. A tom da su krive sve hrv. vlade, osim malo Mažuranićeve⁵⁹. Ja: Odl. [učujuć] krugovi bili su kod svakoga spora između Mađara i Hrvata na strani prvih, i puštali su da se proti Hrvatima nasilje čine: – On: Hoće još, i pod promjenjenom odl. osobom.⁶⁰ – Ja: Tim više moramo raditi za oživotvorenje jedinstva i neodvisnosti. Samo tako možemo se spasiti i Srbi i Hrvati i Slovenci. I opet je prestao i na drugo prešao, al se opet vratio na prvu temu.

On: Je si li čitao „Die Serben u.[nd] die Habsburger“ od Leop. Mandla⁶¹? – Ja: Nisam. On: Dobro bi da čitaš. Ima tu vriednih stvari, crta Srbe kakovi su. Ja: Netrebam da čitam kako nas opet među sobom tuđinci nukaju. On: Leop. Mandl je jednostavni novinar, pak je u jedan dan dobio podatke od grofa Berchtolda⁶² od onda kad je bio min. izv. poslova. Ja: Dobije sve lakše svak i najzadnji Čivo⁶³, nego li mi, i najbolji. Pa i to je jedan od razloga da se tuđinca oslobodimo. Kad mu rekoh da bih Laginju⁶⁴ pozvao ako želi, i rekao da, potražio sam ga: al ga nije bilo.

Spominjali smo i glad u Bosni i Herc. i uništavanje ljudi, pak je on samo reko, da sami Mađari tamo vladaju, i da Austrija ništa nečini proti njima.⁶⁵ Ja: I opet jedan dokaz: ni s jednima ni s drugima.

Kad smo spominjali pitanje Polj.[aka] [i] Ukraj.[inaca], onda spomenuh da sam čitao u „Novinama“⁶⁶ iz Zagreba neke stvari, a on će na to da nečita nikakovih hrv. novina.

59 Usp. L. v. Südland, *Die südslawische Frage und der Weltkrieg*, 456. Ovdje Pilar ocjenjuje Mažuranića kao najboljeg bana koji je upravljao banskom Hrvatskom od 1867. na dalje.

60 Vjerojatno se misli: i pod novim vladarom.

61 Leopold Mandl (1860.-1930.), politički pisac i novinar. Surađivao je u više bečkih novina i dopisnik *Vossischen Zeitung*a iz Berlina. Za vrijeme rata osnovao je Savez dopisnika inozemnog tiska (die Union der Korrespondenten der auswärtigen Presse). Smatran je stručnjakom za pitanja Balkana, a napose za Srbiju. Napisao: *Österreich-Ungarn und Serbien. Ein Beitrag zur Erkenntnis der herrschenden politischen Ideen unter d. Serben*, Beč, 1911.; *Österreich-Ungarn und Serbien nach dem Balkankriege*, Beč 1912. i *Die Habsburger und die serbische Frage*, Beč, 1918.

62 Leopold grof Berchtold (1863.-1942.), ministar vanjskih poslova (1912.-1915.).

63 Čivo, pogrdan izraz za Židova. Vjerojatno aluzija na to što je Mandl 1890. prešao sa židovske na kršćansku vjeru.

64 Matko Laginja (1852.-1930.) je bio zastupnik u Carevinskom vijeću i potpisnik Svibanjske deklaracije.

65 O problemu gladi vidi: Mira Kolar-Dimitrijević, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata*, Slavonski Brod 2008.

66 Vjerojatno je Spinčić ciljao na članak u kojemu se tumačio sukob o budućim granicama između Poljaka i Ukrajinaca. Vidi: „Iza mira s Ukrajinom“, *Novine*, 5/1918, br. 33, 14. II. 1918, 1.

SUMMARY

New information on Ivo Pilar in Vjekoslav Spinčić's personal archive

The authors analyze previously unknown information on Ivo Pilar found in Vjekoslav Spinčić's personal archive. The article contains three source documents and annotations. These documents reveal new information on Pilar in the context of turmoil of World War I and reflections on the South Slavic issue. In the introduction, the authors analyze the multifold relationship between Pilar and Spinčić, which reflects their positions in political and public spheres. Their differences and similarities are particularly highlighted in their actions towards Bosnia and Herzegovina and Istria. Furthermore significant for their relationship was Spinčić's position in the Imperial Council in Vienna. World War I pushed forward the conflict of different concepts for resolving political issues. Spinčić was one of the proponents of the so-called declaration movement and the creation of a Yugoslav state. Pilar, on the other hand, propagated the idea of solving the South Slavic issue within the political context of Austro-Hungary.

Keywords: South-Slav Question; Croatian policy; Austro-Hungary; First World War; Vjekoslav Spinčić; Ivo Pilar